

BAŞKUMANDANLIK KANUNU

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN

Türk Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı dönemlerinden birisi, Kütahya-Eskişehir Savaşları ile sonrası, bir başka deyişle Sakarya Savaşı öncesidir. Bunalımdan kurtuluşun tek yolu, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi olarak görülmüştür. "Başkumandanlık Kanunu" ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görevin niteliği; kanunun gündeme her gelişinde eleştirilere ve dokunaklı sözlere yol açmıştır. Her önemli konuda olduğu gibi, genelde, Meclis gizli oturumlarında görüşülmüş, oylanmış, alınan kararın Meclis açık oturumlarında tartışmasız kabul edilmesi yolu seçilmiştir. Nedeni, iç ve dış kamuoyuna, meclisin birlik halinde ve aynı düşüncede, kararlılık içinde olduğu izlenimini vermektir.

Başkumandanlık Kanunu, Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 günü yapılan iki gizli oturumundan sonra, Rıza Nur Bey (Sinop) ve arkadaşlarının teklifi, Şeref Bey (Edirne)'in, "Vatanın istihlâsı ve milletin istiklâlini istihdâf eden bu kanunun bilmünakaşa kabulünü rica" etmesi, oturum başkanı Dr. Adnan Bey'in tartışmasız ve görüşmesiz oylaması, oylamaya katılan 184 üyenin kabul oyu vermesi ile kabul edilmiştir¹:

"MADDE 1- Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâziyede yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabiati ile mahfuz ve şahsiyeti mâneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazife fiiliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşayı memur eylemiştir.

MADDE 2- Başkumandan ordunun maddi ve mânevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, İ: 62, Ankara TBMM Matbaası, (5.8.1921), s. 18-19. Üçüncü oturumdur. Oturuma katılanların isimleri için bkz. s. 21-22.

buna mütaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimâle mezundur.

MADDE 3- Müşarünileyhe balâdaki mevat ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti ref'edebilir.

MADDE 4- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri-yülicradır.

MADDE 5- İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.”

Kanunun kabulü üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclisin manevi şahsiyetinde bulunan Başkumandanlık görevini fiilen yerine getirmeye memur edilmiş olmak ve kendisine gösterilen güvenden dolayı teşekkür etmiş, milletimizi esir etmek isteyen düşmanları yeneceğimize ilişkin inancının hiçbir zaman sarsılmadığını söylemiştir. Tek ihtiyacı, Meclisin kendisini koruması ve milletin daima yardım etmesidir. Görevine fiilen başlamıştır², Şeref Bey (Edirne), tarihi bir karar olduğunu belirtip, “. . . Her açıdan inkılâbın başında muazzam bir dimağ bitmiştir. Sen en büyük milletin büyük reisi... milletin senin omuzlarına yüklediği bu muazzam yükü, bu zafer alemini, bu milletin albayrağını, zafer merasimini ta ilerilere götüreceksin... sen kurtaracaksın. Tarihe namın altın harflerle geçecektir” der. Muhittin Baha Bey (Bursa), “. Ümidimiz sizin mazide parlayan yüksek dehanıza merbûttur... Siz Anadolu'da bir Kemal yeri vücuda getireceksiniz ve onun karşısında başkaları için bir zeval yeri olacaktır...”³ sözleriyle duygularını açıklar.

Kanun metni ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması basında yayınlanmış, bu tarihi kararın orduya ve milletimize yeni bir kuvvet, yeni bir ruh vereceği⁴ yazılmıştır. Tüm Anadolu'da sevinçle karşılanmış⁵, Paşa'nın Başkumandan olması, “zafer vardır kanaati” uyardırılmıştır⁶. Hatta, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olduğunu

2 a.g.e., s. 19.; Ayrıca bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C, 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 173.

3 a.g.e., s. 20

4 Hakimiyet-i Milliye, “Tarihi Celse”, (6.8.1921), s. 1

5 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, TBMM Basımevi, Ankara, 1980. s. 413-414. (Müfit Efgendi-Kırşehir).

6 a.g.e., s. 422. (Osman Bey-Rize)

ajanstan duyan halk, “ne demek, Paşa Başkumandan değil mi idi ki, böyle bir görev veriyorsunuz”⁷ demiştir.

Konuyla ilgili gelişmeleri birkaç aşamada incelemek gerekmektedir. Gündeme gelmesini ve devamını gerektiren nedenler, ülkenin içinde bulunduğu durum ve zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Yunan ordusunun 10–25 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleştirdiği saldırı karşısında tutunamayacağımızı, büyük zarara uğrayacağımızı gören Mustafa Kemal Paşa, orduyu bir arada tutmak amacıyla İsmet Paşa’ya, orduyu Sakarya’nın doğusuna kadar çekebileceği emrini 18 Temmuz günü cephe karargahında vermiştir. En büyük sakıncası, kamuoyunda iç sarsıntı uyandırması ki, ilk duyarlılıklar mecliste görülür.⁸ Fevzi Paşa (Heyet-i Vekile Reisi), 23 Temmuz günlü gizli oturumda, Yunan saldırısı ve askeri durum hakkında bilgi vermiş, bütün kuvvet ve malzemenin düzenli olarak Eskişehir hattına çekildiğini belirterek, “...Muzaffer olamadık ama muvaffak olduk...” der. Orduyu dinlendirmek ve takviye amacı güdülmüştür. Bir meydan savaşı ile düşmanı yeneceğimizi uman Fevzi Paşa, Meclis Ankara’da oldukça ordunun Ankara’ya düşünmek zorunda kalacağı için başka bir şey düşünemeyeceğini, düşmanın manevrasını buna göre yapacağını, merkezin Ankara’dan Kayseri’ye naklini hükümetin uygun gördüğünü belirtir. Düşman hareketi karşısında ordu serbest olmalıdır.⁹ Bunun üzerine çeşitli düşünceler ileri sürülmeye başlanır. Kararı yanlış bulanlar, Ankara’dan çekilmenin halka ve orduya kötü etki yapacağını, orduda panik yaratabileceğini, Meclisin gitmemesini, halkı serbest bırakmasını isterler¹⁰. Bazıları ise, Ankara’da kalmanın da gitmenin de zararlı ve tehlikeli olduğunu, buna hükümetin, ordu kumandanlarının karar vermesi gerektiğini söylerler¹¹. Birleşilen nokta, ülkenin büyük bir buhran içinde olduğu, askeri hareka-

7 a.g.e., s. 417. (Tunalı Hilmi Bey-Bolu); Mahmut Goloğlu, “Başkomutan Atatürk”, Boğaziçi Üni. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, İstanbul, 1981 s.7’de Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a herhangi bir ordu kumandanı gibi değil bir Başkumandan gibi geldiğini ve sonraki çalışmalarının da Başkumandan gibi olduğunu söyler. “TBMM Başkanı iken de Başkomutandı”.

8 Bu kararın yarar ve sakıncaları için bkz. Atatürk , Söylev (Nutuk), CII, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1978, s. 447.; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, C IV, 1. b., Milli Eğitim Bak. Yayını, Ankara, 1978, s. 94–99., Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Tur. Bak. Yayını, Ankara, 1983, s. 327–330, 336–341.

9 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 101–103, 110–111.

10 a.g.e., s. 103. (Mustafa Durak Bey-Erzurum)

11 a.g.e., s. 106–107 (Vehbi Bey-Bahkesir, Hakkı Hami Bey-Sinop) ayrıca bkz. s. 122 (30.7.1921), (Suat Bey-Kastamonu).

tın eleştirilmemesi gerektiğidir¹². Yalnız, "... memleket elden gider. Memleket gittikten sonra kim mesul olacaktır".

Hükümet şiddetle eleştirilerek, iş görmemek, çalışmamakla suçlanır. Ordunun ihtiyaçlarından söz edilerek, "Evvela, orduyu takviye etmek için ne yapmak lazım geliyorsa yapsınlar"¹³ denir. "Cephe gerisi cephe kadar mühimdir". Fevzi Paşa, görevin güçlüğünün meclisi sınırlendirdiğini söyleyerek, subay eksikliği, elbise, çarık, tehzizat, ekmek, matara, ulaşım sorunlarına değinir. "Bunlar olmadan genel seferberliği ne yapacağız?" sorusunu sorar. Ve ilk kez, açık olmamakla beraber, "Baş Kumandan vekâleti"nden söz eder. Olağanüstü önlem gerekli midir, ordumuzu nasıl donatalım, takviye edelim sorunlarının düşünülmesini ister¹⁴.

30 Temmuz günlü gizli oturumda da, orduya müdahale etmeyi kimsenin düşünmediği görülür. Ordunun geri çekilmesinin doğruluğu, cephe gerisinin mutlaka güçlendirilmesi gerçeği ifade edilir. Yunanlılar, "kıştan önce bizi muharebeye zorlayacaklardır. Üç ayda birşey yapamazlarsa İngiliz gazetelerine göre Yunan davayı kaybetmiştir"¹⁵. Tunalı Hilmi Bey'e (Bolu) göre, bütün hayat kaynaklarımıza başvurmalıydık. Lütfi Bey (Malatya), Meclisin naklinin dış etkisinin de düşünülmesini ister. Ülkenin pek çok parçasını bıraktıysak, Ankara'yı da bırakabilirdik. Kahramanlık gösterip, 10-20 gün kalam demek doğru değildir¹⁶.

Meclisin, durumu yerinde görüp incelemeleri ve bir rapor sunmaları için cepheye gönderdiği Rıza Nur (Sinop), Vehbi (Karesi), ve Mahmut Esat (İzmir) beylerin hazırladıkları rapor ve açıklamaları, 2 Ağustos günlü gizli oturum gündemine alınır. Açıklamalarına göre; ordunun geri çekilmesi muhtemel bir felaketi önlemiştir. Manevra gereği olduğu gibi, durumun zorluğunu gördükleri için ordu geri çekilmişti. Disiplini, kumandası, maneviyatı iyi idi. Geri çekilme esnasında kayıp, yaralı, esir vermiş, bazı malzemeyi bırakmıştı. Cephe

12 a.g.e., s. 104-107.

13 a.g.e., s. 108-109.

14 a.g.e., s. 110-113

15 a.g.e., s. 116-121 (30.7.1921). Ankara'nın üç hafta daha tehdit altında olmayacağı kabul ediliyor. s. 118.

16 a.g.e., s. 122, 124-127, Suat Bey, Meclisi Polatlı'ya taşınmayı önerir.; Hakimiyet-i Milliye, "Fevzi Paşa'nın Beyanâtı" (31 Temmuz 1921), Düşmanlarımızın arzu ettikleri yerde savaşı kabul ettirme istekleri boşa çıkarılmıştır. Ordumuz düşmanın değil, bizim arzu ettiğimiz yerde savaşa girecek ve kesin darbeyi vuracaktır.

gerisi hizmetler iyi yapılmamıştır; "...Askerin çarığı yoktur... çorapla kundura ister... bir kısmı çıplak ayaklı.. açıkta... soğuk oluyor, kaputu yoktur... su yoktur... mataraları eksiktir... fiçı yoktur.. 20 oranında süngüsü yoktur... kılıncı yoktur... 5000 civarında şehit vermiştir... maaş alamamışlardır... elbise % 80'inde yoktur.. çadır yoktur... iç çamaşırı da yoktur..." Gazete ulaşmamakta, casusların propagandaları, özellikle de açlık ve susuzluk propagandası, askeri fiçara teşvik etmektedir. Cephe gerisi hizmetlerin iyi yapılamamasından hükümeti ve ilgili bakanlıkları sorumlu tutmuşlar, ihtiyaçların acele giderilmesini istemişlerdir. Meclis dağılmıştır, çekilmiştir propagandasının olumsuzluğundan söz ederek, Ankara'nın düşmesiyle davanın bitmeyeceği, fakat ülkenin zor duruma düşeceği belirtilmiştir¹⁷.

Güçlüklerin atlatılabilmesi için, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi yavaş yavaş gündeme getirilmeye başlanmış, bir milletvekili Mustafa Kemal Paşa'ya daha fazla yetki verilmesini istemiştir. Vehbi Bey, emek verilirse ihtiyaçların 15 günde sağlanabileceğini, "Başta Reis Paşa Hazretleri Başkumandanlığı deruhte etmek şartıyla" herkesin görevini yapacağını açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendisine yetki verildiğinde, Meclisin kumandaya karışacağı, bunun da daha kötü sonuçlar doğuracağını anlatmaya çalışır. "... Meselâ yarın Ankara ahalisi öğleye kadar bana on bin don ve gömlek verecek desem, bu benim emrim olacak ve icra olunacaktır. Eğer onun için herşeyde kanun kitap ve satırlarının medlulüne mutabakatı arzu ediyor isek yapacak hiç bir şey yoktur"¹⁸ diyerek te, istediği olağanüstü yetkilerin ilk sinyalinin verir. Bazı sözlerden, istediği yetkiyi gündeme getirdiği sonucu çıkmaktadır¹⁹.

3 Ağustos günü Maliye Vekili Hasan Bey (Trabzon), mali durum hakkında bilgi verir. Bütçe açığı büyüktür. Meclisce yeni bir gelir kaynağı kabul edilse bile bunun etkisi ancak dört ay içinde görülebilecektir. Ordunun ihtiyaçları için belki, "tekâlif-i harbiye"ye başvur-

17 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 132-133, 136-140, 142-144 (2.8.1921); ayrıca bkz. Kazım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922 C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 189. Hakimiyet-i Milliye, "Cephedeki Mebuslarımızın Telgrafı" (29 Temmuz 1921). BMM'ne çekilen ve 28 Temmuz'da okunan telgrafta kamuoyunu olumlu etkileme amacı görülür. Bu amaç diğer günlerde sürdürülür: "Kuva-i Manevîyemiz", "Kahraman Ordumuza itimat" (3 Ağustos 1921), "Yunan Ordusunun Hali Perişandır" (4 Ağustos 1921)..

18 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 141-142 (2.8.1921)

19 a.g.e., s. 141. M. Şeref Bey.

mak zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Birçok kanuna ihtiyaç vardır ve bunların sadece ikisi Meclisten çıkmıştır²⁰.

4 Ağustos günü de gizli oturuma geçen Mecliste, hükümete daha fazla hareket serbestisi, yetki vererek; kısa zamanda ordunun istediği kuvveti hükümetin vermesi düşüncesi savunulur. Söz alan Salâhattin Bey (Mersin) şu düşünceleri ileri sürer²¹:

“...Bu milleti azamî kuvvetini bir noktaya cemedelim ve bir zat hiç bir mani ve hail olmaksızın milletin bütün kuvvetini ve azmini menafie sevketsin, zaferi kazansın... kimdir? Meclisi Milli namına çalışacak bu zatın intihabı lazımdır... bir Başkumandan Vekili istiyoruz... Meclis Re-isidir. Kumandayı idare etsin... milletin kuvvetini bir araya toplamak üzere bütün kuvvetimizi *salâhiyeti namahdude* ile verelim sual, cevap yok, bilahere neticeye göre mülaha-za... ef'al ve amaline kimsenin müdahale etmiyeceği sala-hiyeti vasia ile Başkumandan vazifesini bir zatın deruhte etmesi lazımdır”

Dr. Mazhar Bey (Aydın) ortaya atılan ismi netleştirir, “... mevkiinden, şöhretinden istifade edilen bir zatı, mesela Meclis Reisini Başkumandanlık mevkiine getirme”yi teklif eder. Mustafa Kemal Paşa, “haysiyeti, mevkiî, şöhreti itibarıyla” uygundur. Kumanda meselesi halledildikten sonra, “tekâlifi harbiye kanunu” da uygulanabilir²².

5 Ağustos 1921 günlü gizli oturumda, kendisine gösterilen güven ve yakınlığa teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa, bir önerge sunar²³: Başkumandanlığı, yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun mad-di ve manevi kuvvetinin hemen artırılıp pekiştirilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için, Meclis yetkilerini fiilen kullanmak şartıyla kabul etmektedir. Ulusal egemenliğin ve meşruiyetin en sadık

20 a.g.e., s. 146-150 (3.8.1921)

21 a.g.e., s. 158-159 (4.8.1921).

22 a.g.e., s. 162 (4.8.1921); Öncelikle Başkumandanlık meselesinin halledilmesi istekleri iyice artar. bkz. Söylev, C II, s. 448; Tansel, a.g.e., s. 100. Muhalefetin, M. Kemal Paşa'nın Başkomutan olmasını, tasfiyesi için bir fırsat saydığına işaret eder; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal C. II, s. 471-478, 489-491. “Herşey bi'ti .. Hakikat bu!..” dediği bir zamandır.

23 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 164; ayrıca bkz. Söylev, C. II, s. 447-449.; TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar, (Haz: Nevdet Öklem), Ege Üniv. Yayını, İzmir 1962, 134 s.

kulu olduğunu, ulusa bir kez daha göstermek için de bu yetkinin üç ayla sınırlandırılmasını diler.

Mustafa Kemal Paşa'yı daha önce Başkumandanlığa zorlayanlar bu kez, ünvan ve yetki meselesi üzerinde eleştirilere başlarlar. Herkesin birleştiği nokta, Başkumandanlığın Meclisin manevi şahsiyetinde olduğudur. Salâhattin Bey, "Baskumandan Vekili" denmesinde ısrar eder. Başkumandanlıktan mutlaka padişahlık anlamı çıkacağından içte ve dışta kötü etkilere, yanlış anlamalara yol açacaktır. Hakkı Hami Bey (Sinop)'in Başkumandanlığa itirazı yoktur. Vekil denmesi de yanlıştır. Anlayamadığı "meclisin bütün salâhiyetinden maksat..." tır. Tekliften, "üç ay zarfında meclis yoktur" anlamı çıkmaktadır. Cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan Vekili'nin denenmiş, yıpranmış bir kelime olduğunu, üstelik padişah ortaya çıkar vekil tayin etmedim derse ne olacağını sorar. Başkumandanlığın, Meclisin manevi şahsiyetinde olduğunu, böyle bir yetkiyi vermenin doğru olmadığını bildiği için üç ayla sınırlandırdığını belirtir. İsteddiği sınırlı yetki, "Yalnız ordunun maddi ve manevi kuvvetini tezyit ve ikmâlde ve ordunun sevkü idaresini tarsinde lüzum görülecek hususatı Başkumandanlığın derekâp yapmasıdır". Zaman, her işte Meclise başvurulması için uygun değildir. Ordunun idaresi müzakere ve münakaşalarla olamazdı. Yoksa, Meclisin yetkilerini, mevcudiyetini yokedecek bir yanı hayaline getirmemişti²⁴.

Şeref Bey, işin başına bir kudretin geçmesini istediklerini, ordunun da bir "Serdar-ı Ekrem" istediğini, Paşa'nın da orduya ilişkin yetki vererseniz kabul ederim dediğini hatırlatarak, bu yetki verilmedikçe başarılı olmasının mümkün olamayacağını tarihten örnekler vererek savunur. Ancak, önergeden şüpheye düşmüştür. "... biz bir Napolyon mu yaratıyoruz... diktatörlüğe doğru..." Paşa'nın gidemeyeceğini, milli iradenin hizmetkarı olmayı, padişah olmaya tercih edeceğini söyler. Milli egemenliği temsil eden meclis yetkilerini verme kudretinde değildi ama bugün ordunun başka türlü idare edilemeyeceği de açıktı. Hulusi Bey (Karahisar) kaygılıdır. "... korkarız ki... Paşa hazretlerini hadisat başka bir mecraya doğru çevirmesin... Meclis salâhiyetini hiçbir zaman bir şahısta bulundurmamalıdır"²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, bu sözleri makul ve mantıklı bulduğunu belirtip, "Bahsettikleri şeyleri yapmak için... zannederim ki Meclis-

24 a.g.e., s. 165

25 a.g.e., s. 166-167, 177-178.

ten salahiyet almaya lüzum yoktur". Bu görev, "emniyet ve itimat üzerine müesseses olabilir. Güveniniz yoksa böyle bir görev vermek muzirdir." Hızlı hareket etmeye, yetkili olmaya gerek vardır. "Mesele düşünmeğe değer çok düşününüz" der. Meclisin Başkumandanı olmak, Meclis adına görev yapmak istemektedir. "Büyük bir tehlike vardır, fakat büyük bir felaket başımıza gelmiş değildir". Harekatın sorumluluğunu alacak, orduyu sevk ve idare edecektir²⁶.

Bu sözler üzerine, birçok milletvekilinin ve Tunalı Hilmi Bey'in endişeleri yok olmuştur. Veliddin Bey (Burdur), askeri yetkileri vermekte bir sakınca olmadığını, verilmezse bu nazik durumda iş görülemeyeceğini savunur. Orduya ilişkin yetkilerin bir kısmını, "Başkumandana devirden, "ruhu meşrutiyete muğayyir bir mana yoktur". Meclis, içinden birine ülke geleceğini ilgilendiren bir meslelede, üç ay için, manevi kişiliğinde olan bir yetkiyi vermek yetkisinde idi. Çünkü, Meclis bu gereği hissetmişti. Paşa'nın kurduğu müesseseyi yıkması ve diktiği ağacı kesmesi düşünülemezdi. Kanunun gerekliliği düşüncesi mecliste ağırlık kazanınca, Salahattin Bey bu kez, daha önce söylediklerini unutmuşcasına, durumun çok kötü olmadığını savunmaya başlar. "Acil ve pürtelaş birşey yoktur". Konu tartışılmıdır. Kendisi haklarını feda etmeyecek, millete saklayacaktır. Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi veya Başkumandan Vekili olarak görev yapmalıdır²⁷. Oylamaya geçilir.

İkinci oturumda, Mustafa Kemal Paşa da, yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinde sakıncalar olduğunu, Meclisin bu konudaki duyarlılığından memnun olduğunu açıklar. Meclisin varlığına herhangi bir saldırı olursa, her türlü yetkisinin kendiliğinden yok olacağını ve tabiki yapılan işlerin de milletin arzusunun göre olmayacağını belirtir. Yetkili kişinin, bir üye hakkında, "keyfi, örfi muamele" yapmasının akla getirilemeyeceğini söyleyerek, bunu yok edecek tekliflerini sıralar²⁸.

Ülkenin içinde bulunduğu durum, kendilerine getirilen teklifler, milletvekillerinin değişik tepkiler göstermelerine neden olur. Mustafa

26 a.g.e., s. 168, 172-173; Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 193-194. L' Eclair isimli Fransız gazetesinde yayınlanan İsmail imzalı bir yazıda, Ankara Hükümetine ateş püskürülmeğe, 5 Ağustos'ta TBMM tarafından Mustafa Kemal'e verilen tam yetki, "Mustafa Kemal, Yunan başarılarının Ankara 'da yarattığı panikten yararlanarak maskeyi attı, kendisini diktatör ilan etti" şeklinde yorumlanmaktadır.

27 TBMM. Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 169-171., ayrıca, s. 166, 168, 174-175.

28 a.g.e., s. 177.

Durak Bey (Erzurum), konunun iki üç gün daha görülüşmesinden yanadır. Mesele orduyu ilgilendirdiğinden yetki vermek gereklidir. "Millet Başkumandanı" demek doğru olacaktır. Rıza Nur Bey, "... biz adeta bir padişah intihap ediyoruz... Bu Millet Meclisi olmadığı vakitte burada Hükümet de yoktur ve dava da bitmiştir" sözleri ile tepkisini dile getirir. Kanuna, "B.M.M'nin tadil ve feshi hariçtir... mebusların masuniyeti şahsiyesi... "maddelerinin konması gereğini ifade eder²⁹. Emin Bey (Eskişehir), ülkeyi Yunandan, düşmandan kurtaracak Mustafa Kemal Paşa'ya bir süre için yetki vermekte, kani değildir ama "diktatör olarak icra etse" bile ülke için yarar görmektedir. "Hatta bendeniz, padişahlıktan yüksek makam olsa dahi veririm" derken, bir başka milletvekili, "Papulas başımızda çorba pişireceğine Paşa Hazretlerinin ayağı altında kalmaya razıyım... Bu Meclise rehber olan ve toplayan kendileridir... kuvveti bizzat Meclisten almıştır... Meclis kendi reisini kumandan yapıyor"³⁰. der.

Oturum Başkanı, 183 oy kullanıldığını, kanunun 13 muhalife karşılık 169 oyla kabul edildiğini bildirir. Dileği, bu 13 kişinin açık oturumda olumlu oy vermeleridir. Mustafa Kemal Paşa, kendisine gösterilen güvene teşekkür etmiş, çok zorunlu olmadıkça hükümetin sarsılmamasını istemiş, bazı atamaları meclise sunarak ilk icraatına başlamıştır³¹. Meclis, açık oturuma geçerek kanunu ittifakla kabul eder.

Ülkenin geleceğini etkileyen bu kanun, sırasıyla 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık süreler için yenilenmiş, 20 Temmuz 1922 tarihinde yasada değişiklik yapılarak süresiz olması kararlaştırılmıştır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, her üç aylık sürenin dolmasından önce, yetkinsinin sona ereceğini genelge ile ordu ve gerekli yerlere tebliğ ettiğini Meclise bir tezkere ile bildirmekte, hemen arkasından bir kısım milletvekilince, kanunun tekrar yürürlüğe girmesine ilişkin teklifler sunulmaktadır³². Kanunun her gündeme gelişinde, gittikçe şiddetlenen, kırıcı tartışmalar yapılmakta, kanuna muhalefet edenlerin değişik gerekçelerle çoğaldığı görül-

29 a.g.e., s. 177-178, 180.

30 a.g.e., s. 177-179.

31 a.g.e., s. 180-181 ve bkz. s. 182-185, 166-167.; Atamalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, İ: 62s. 19-21 (5.8.1921), Söylev, C II, s. 451.

32 Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C 14, İ: 162, Celse: 2, TBMM Matbaası Ankara, 1958, s. 5.; a.g.e., C 16 İ: 154, (4.2.1922) s. 202; a.g.e., C19, (4.5.1922) s. 520; TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 413, 675. ve C III, s. 310; ayrıca bkz. Hakimiyet-i Milliye, "Başkumandanlık" (29.10.1921), Süre bitimi hk. ordu kumandanlarına tebliğ.

mektedir. İtirazın genelde, Mustafa Kemal Paşa'ya değil, verilen yetkiye olduğu belirtilmektedir.

Başkumandanlık Kanunu'nun 5 Kasım 1921'den itibaren üç ay daha uzatılması teklifi, gizli oturumda gündeme geldiğinde (31.10.1921), kanunun etkili ve yararlı olduğu görüşüne herkesin katıldığı görülür. Müfit Efendi (Kırşehir), kanunun amacı ve etkilerini dile getirip Meclisin, savaşın en şiddetli ve en zor safhasında Mustafa Kemal Paşa'yı ordunun başına tayin ettiğini, bununla ordu ve milletin kuvvetlendiğini söyler. Askeri yönden, iyi savunmalarla düşman geri atılmıştır. Ankara'yı alamamış, geri çekilmiştir. Görev henüz tamamlanmamıştır, devam etmelidir. Siyasi yönden ise, görev uzatılmadığında dışta, "Türkiye Hükümeti gayesine ulaşmıştır ve daha ileri gitmekten vazgeçmiştir"³³ denileceğini, bunun da zararlı olacağını savunur.

Hüseyin Avni Bey'e göre de, Mustafa Kemal Paşa vatanın tehlikede olduğunu görerek görevi kabul etmiş, etkili olmuş, iyi hizmet etmiştir. Amaca ulaşılmıştır. Başkumandanlığı bırakıp Meclis Başkanlığı görevini sürdürmelidir.. Başkumandanlığa karşı çıkışını da çeşitli nedenlere bağlar; "...Paşa Hazretleri yıpranmıştır... Fedakârlığını yaptı ve gösterdi... Maddi ve manevi kuvvetin bir zata tevdi bir millet için zaafur... Meclis Başkanı olmakla sorumsuz, Başkumandan olmakla sorumluluğu vardır... Paşayı saklayalım, kıskanalım... Tekalif-i Milliye'de nisbetsizlikler olmuştur..."³⁴

Hüsrev Bey (Trabzon)'e göre, askeri durum görevin verildiği gündenden farklı değildir. Sorun, arazi kazanmak değil, düşman ordusunu yenmektir. Olağanüstü önlemler almak zorundaydık. Verilen yetkiden zarar görmemiş, yarar görmüştük, daha da görecektik. Tunalı Hilmi Bey, görevin halkta olumlu etki bıraktığını belirterek, "...bugün dünkünden daha fazla tehlike karşısındayız" Dün yalnız harp tehlikesi varken, bugün siyasi tehlike de vardır. Keşke ikinci bir Mustafa Kemal Paşamız olsaydı der. Musa Kazım (Konya) Bey, üç ay önceki, "... ihtiyaç, zaruret ve illet aynen bugün de bakidir... Vazife bitmiş değil, zaferi kati istihsal edilmiş değil..." düşüncesindedir. Aynı düşüncede olan Abdullah Azmi (Eskişehir) Bey, milli davaya kendini, canını atan Mustafa Kemal'in yıpranmayacağını, üstelik Mecliste sorumlu olmayan kimsenin bulunmadığını söyler. Avrupa ve orduya etki edecek konu daha fazla uzatılmamalıdır. Mustafa Durak Bey, "...Başladığımız

33 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 413-415) (ayrıca bkz. Cavid Bey-Kars).

34 a.g.e., s. 414-415.

işi bitirelim... Bugün salahiyet vermezsek, yarın fenalık gelirse kim mesul olacak?..”³⁵ düşüncesiyle görevin uzatılması taraftarıdır.

Necip (Ertuğrul) Bey, Meclis yetkilerinin tamamını vermeye karşı olduğunu belirtir. Lütfi Bey (Malatya), ordunun saldırı gücünü kaybettiğinden, Tekalif-i Milliye’de suiistimallerden söz ederken, Salahatitin Bey bu kez konuya bir başka açıdan yaklaşır; Mustafa Kemal görevinin bittiğini bildirmiş, uzatmak gerektiğini bildirmemiştir. “. . .kati zafere kani midirler? Kani ise Meclis başındaki kişinin yapılacak çok işi olmalı, burada bulunmamalı”dır. Kanun, fevkalade bir kanun olmak üzere ve tehlikeye karşı en lâzım ve zaruri bir çare olmak üzere kabul” edilmişti. Hayrı görülmüştü. Amaca ulaşamadı ise, ne zaman, kaç ayda, kaç yılda ulaşılacaktı?” Düşman “. . . Ne için takip edilmiyor[du]. . . imkan yok mu idi acaba?” Soramadıklarını, çünkü yetkilerinin hepsini verdiklerini belirtir. Önerilerini sıralar: Mustafa Kemal Paşa’yı saklayalım, kıymeti olduğu zaman kullanalım...”. Sorumluluklar paylaşılın, “Mesul kimdir? Gözümüz görmüyor” derken bir yandan da, askeri durumun ıslahının ne zaman biteceğinin başkumandanca açıklanmasını ister. Meclis Başkanlığı görevinin, başında bulunmalıdır.³⁶

Cevap veren Osman Bey (Rize), böyle bir zamanda tartışmayı doğru bulmaz. Paşa ya askeri açıdan olağanüstü bir güven vardır. Taşrada, bunda zafer vardır kanaati uyanmıştır. Yıpranmış, yorulmuş sözleri yanlıştır. Saldırı, tartışması bile yapılmaması gereken bir konudur. Suat Bey (Kastamonu) şartların ilk günkü gibi olduğu düşüncesindedir. Sonra, “Başkumandanlığı Paşa kendisi talep etmedi. Meclisin talep ve ısrarı üzerine ihdas edilmiştir”. Sırrı Bey (İzmit), yıpranma konusunda Paşa’nın şikayetçi olmadığını, görevi red etmediğini söyler. “Başkumandanlık meselesinden dönmek... siyasetimizi o dakika öldürmek demektir... Mustafa Kemal unvanı kendi başına bir ordudur... Sihirli bir kuvvettir.” İhtimal dışı olmakla beraber, “. . . Başkumandanlığı kabul etmediği zaman bize hayır sonuna kadar bu işi yapacaksın, görevin budur demek düşer... gayemizin nihayetine kadar ordumuzun Başkumandanımsın.” denilmelidir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, “. . .Dışarıda Mustafa Kemal, Büyük Millet

35 a.g.e., s. 416-419.

36 a.g.e., s. 418-422. Suiistimal konusu, Tekalif-i Milliye uygulamaları sözkonusu edilerek sık sık gündeme getirilmektedir; Daha sonraki günlerde de, hem Meclis Başkanı, hem Başkumandan olması sürekli eleştirilir. Hükümet’ten istifalar gündeme gelir. Belen, a.g.e., s. 386.

Meclisi yekdiğerinden ayrılmaz şeylerdir...” düşüncesini savunur.”
“...Cenabı hak bu milletin mukadderatına Mustafa Kemal namını yazmıştır”³⁷.

Verilen bir önerge ile, “...Kanunun 2. maddesiyle verilen sa-
lahiyete binaen iyi sonuç alınmamış , iktisadi kuvvetin üzerine çı-
kılmıştır” düşüncesi savunularak, eğer mutlaka görev verilecekse
yetkilerinin alınması istenmiştir.

Görüşmeler sonucu, kanun teklifinin bütünü oya sunulmuş;
152 kabul oyuna karşılık, 12 red oyu verilmiş, isimsiz olduğu gerekçesi
ile 2 oy geçersiz sayılmıştır³⁸.

2 Şubat Perşembe günü, Ferit Bey ve arkadaşlarının Başku-
mandanlık Kanunu'nun uzatılmasına ilişkin kanun teklifi, gizli otu-
rumda Meclise sunulur. Diğer oturumların aksine fazla söz alan ol-
maz. Sadece Hüseyin Avni Bey'in muhalefeti ile karşılaşılır. Daha ön-
ce söylediklerini tekrarlayan Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'
nın davamızda, sorumlu bir mevkide olduğunu belirtir. Avrupahılar,
“...zaman zaman harekatı milliyeyi kıymetinden düşürmek için
bu harekatı, yalnız Paşa Hazretlerinin şahsına atfetmek suretiyle onu
kıymetten düşürmek” istemektedirler. Dünya Türkiye'de, milletin
ruhundan kopmuş bir Meclis görmek istemektedir. “...demesinler
ki, memlekette Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı arzusu hükümdardır...
Sorumluluk isteyen işler yaptırılırsa, Mustafa Kemal Paşa'nın yıpranacağını, yıprandığını iddia eder. Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluğunu kabul etmediğini, buna göz yumulursa vatana ihanet olacağını ileri sürer. “... Paşa'nın hatırı için vatana ihanet... Paşa, başkalarının mesuliyetini üzerine almamalıdır.”. Vatanımızı seviyorsak, Paşa'yı yıpratmamalıydık. “...Biz uyurken o uyumuyordu.. Biz yine ismine Başkumandan diyelim, yine o ismi taşıyalım. Mesul kişiler olmalıdır. Müşkülata uğradığı konularda yetki verelim. Kendisine dünden daha çok güvenimiz vardır” der. “Muhalifsin” sözünü reddeder. Gürültü

37 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II., s. 422-424, 426.

38 a.g.e., s. 428, 430-431. (Reddedenler: Yusuf Ziya (Bitlis), Hasan Hayri (Dersim Hüseyin Avni (Erzurum), Haydar Lütfi (İçel), Fuat (İzmit), Hüslü (Afyon), Dr. Abidin (Rize), Hüseyin Hüsnü (Sinop), İsmail Safa (Sinop), Muhtar Fikri (Sinop), Hakkı Hami (Sinop) beylerdir. Kabul ve red oyları arasında Salahattin Bey'in oyu yoktur. Oylama sonucu ilk açıklandığında 167 oy kullanıldığı, üçünün geçersiz olduğu belirtilir; ayrıca bkz, TBMM Zabıt Ceridesi, C 14, İ: 102, Celse: 2 (31.10.1921), Ankara, 1958, s. 5; Hakimiyet-i Milliye, “Başkumandanımızın Salâhiyetinin Temdidi” (1.11.1922). s. 1. Kanunun tartışmasız kabul edildiği duyurulur. Olumlu karşılanmıştır.

ve red sesleri arasında oylanan kanun maddeleri kabul edilir³⁹. Konuya olumlu yaklaşarak, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Meclisi, yetki alıp, vermekten vazgeçirmek eğilimi vardır. Kanunun fazla tartışılmaması ise Meclis'in açık oturumunda tartışma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim, kabul edilmek üzere 4 Şubat günü Meclis gündemine geldiğinde, genel eğilimin aksine, farklı bir teklif sunulur. Başkumandanlığın üç ay daha uzatılmasını talep eden Mustafa Bey (Afyonkarahisar) farkı şöyle açıklar; "...Paşa Hazretlerinin kumandanlığına hiçbir muhalefet yoktur... hepinizden ziyade arzu ederim. Yalnız bütün ordunun kuvvetini tezyid emrinde, bütün Meclis namına fiilen... mezuniyet verilmesi hiçbir kanuna, hiçbir hukuka müstenid olamaz... Muvafık olamaz... harbe dair tedabiri derekap Meclise emrederler. Meclis onu infaza mecburdur. Fakat bütün Meclisin reyini Riyasete vermek, kaideye, usule, hakka muvaffik değildir...". Salahattin Bey bu teklifi destekler. Aynı yarar sağlanacaktır. "...Meclisi Âlinin salâhiyetini tenkiş etmeyen bir şekildir... Salâhiyeti fevkâladeyi icab ettiren esbab-ı âcele-i fevkâlade de yoktur... Bu Meclisi Âlinin salâhiyeti maliye, salâhiyeti kazaiye, salâhiyeti icraiyesine taallük ve takyid edici bir kanundur..."⁴⁰.

Bu teklif aleyhine tartışmaya girmeyip, doğrudan doğruya Ferid Bey'in teklifinin oylamaya sunulması üzerine "Cebren kabul edilmiştir", "Riyasetin istibdadı" şeklinde itirazlar olur. Oylama sırasında Mustafa Kemal Bey (Ertuğrul), kanuna herkesin ittifak etmesi gerektiğini, azınlık olmamasını, zira memleketin, milletin geleceğiyle ilgili olduğunu söyler⁴¹.

4 Mayıs 1922 günü, Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına ilişkin kanun teklifi, gizli görüşülmek üzere Meclise sunulur⁴². Teklif, tartışma konusu olur ve üç görüş ortaya çıkar: Kanun, açık oturumda görüşülsün, gizli oturumda görüşülsün, Lâyiha Encümeni'ne gitsin.

39 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, s. 675-677 (2.2.1922); bkz. Söylöv C II, s. 462-463. vd.

40 TBMM Zabıt Ceridesi C 16, İ: 154 (4.2.1922), TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 202-204.

41 a.g.e., s. 204. İtiraz edenler Nafiz Bey (Samsun), Lütfi Bey (Siverek); Hakimiyet-i Milliye "Başkumandanımızın Te'mdid Müddeti (5.2.1922). Tartışmasız kabul edildiği yazılır. Bu karar ülkemizde, özellikle de ordumuzda sevinç ve şenlikle karşılanmıştır denir.

42 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III, s. 310 (4.5.1922), Teklif 15 imzalıdır.

Kanunun açık oturumda tartışılmasını isteyen Hüseyin Avni Bey önce, "...âleni kanunun gizli müzakeresinin manasını" sorar. Düşünceler açık oturumda söylenmelidir ki, "... Millet de anlasın... bilsin ki batağa girerken de hesap sorulacaktır... Bugün Başkumandanlığın yararı var mı, yok mu? Bu konuşulmalıdır." "salahiyeti teşriye"yi kimseye vermemelidir. "Hafi celseler mühim meselelerde olurdu". Yani, konu pek öyle önemli değildi. Cemil Bey (Kütahya), önce Başkumandanlık Kanunu'nu olumlu bulduğunu, "Sonra, bir hükümdar hakkı olan Başkomutanlık vazifesini tevdiin doğru olmadığını düşünerek muhalif oy" verdiğini belirtir. "Çünkü, bu kanun ananemize, teamülü kadimimize gayrı muvaffıktır". Ali Şükrü Bey, Ağustos'ta bunun gerekli olduğunu, oysa şimdi durumun değiştiğini, Meclisin kendi hak ve yetkilerine tamamen sahip çıkması gerektiğini belirtir. Gizli oturuma gerek yoktur. Mehmet Şükrü Bey'e göre, "...Başkumandanlık Kanunu bitmiştir... bahsetmek doğru değildir... Meclis Başkumandan yapacak ise, Paşa Hazretlerini mi yapacaktır? Başkasını mı yapacak..''tır. Hulusi Bey, "Başkumandan olmazsa millet var" derken, Salih Efendi, "... Mustafa Kemal Paşa bizden o hakkı gaspetmek istiyorsa kendisini küçültür, biz de hakkı sarihimizi vermeyecek iken verirsek aptalız..."⁴³ der. Yetki tartışması yanında, hedefin Mustafa Kemal'i uzaklaştırmak olduğu anlaşıl-maktadır.

Özellikle, Tahsin (Aydın) ve Yunus Nadi (İzmir) beyler, Başkumandanlık gibi nazik bir meseleyi mevcut koşullar altında açık oturumda görüşmenin doğru olmayacağını savunurlar⁴⁴.

Ziya Hurşit (Lazistan) ile Salahattin beyler de bu kez, kanun teklifinin kurallara göre, "Lâyiha Encümeni"ne gitmesi gereğini dile getirip, zaman darlığının mazeret olamayacağını belirtirler⁴⁵. Amaçları, süresi bir gün sonra sona eren kanunun çıkmasını engellemektir.

Meclisin, gizli oturumun devamına karar vermesi üzerine, kanun teklifi okunarak görüşmelere geçilir. Oldukca uzun süren konuşmalarda, muhalefetin etkin olduğu, daha çok yetkiler konusunda Meclisi kıskırtarak, Mustafa Kemal Paşa'ya saldırarak kanunu engellemeyi amaçladıkları görülür. Dikkati çeken bir başka nokta da Başkumandanlık taraftarlarının suskunluğudur:

43 a.g.e., s. 310-312, 322. H. Avni Bey'i Ziya Hurşit Bey destekler

44 a.g.e., s. 313,

45 a.g.e., s. 314, 311.

İlk sözü alan Salahattin Bey, kanunun uzatılma gerekçesini ve niçin Lâyiha Encümeni'ne gitmediğini sorar. Milletten “mal” kaçırmaaktır. Hakları devretmek anlamsızdır. Olağanüstü zamanda yapılan fedakarlığa gerek kalmamıştır. Üstelik, yeni bir saldırı yapmak gibi bir düşünce de yoktur. “Ordumuzu idare edecek birçok kumandanlar vardır...” Meclis Başkanı, Meclis'teki görevine daha çok dikkat etmelidir. “. . . Milleti yaşatacak harp değildir... dünyada fert yoktur, millet vardır.” Hüseyin Avni Bey, Meclisin yetkilerini kullanacak bir kişiyi dünyada görmek istememektedir. Bunu, “hakkı insanıyetim ve şerefi insanıyetim... mebusluk şerefim” biçiminde tanımlar;

“Eğer kendi şuuruma, aklıma itimat etmediğim gün namus benim için istifa etmektir... Deyiniz ki benim kudretim kafi gelmiyor, benim aklım kafi gelmiyor, ben kanun yapmam, sen de benim için yap diyen mebus varsa bana söyleyin... Başkalarının hukukuna tecavüz etmeye hakkım yoktur... millet, size salahiyeti... lüzumsuz yere ahara devretmek için vermedi... Siz zorla kafese, pençelere girmek istiyorsunuz, siz milleti rezil edeceksiniz... Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet göremem... Bir adama bin iş verilmez... hakkınızı kıskanınız... Emrü kumanda lazım ise o başka bir kanundur... o günün ihtiyacı kaybolmuştur... Avrupa, cihan milletlere hürmet eder, şahıslara değil...”⁴⁶.

Cevap veren Rauf Bey, emrivaki yapmak düşüncesinde olmadıklarını belirtir. Düşünülenin aksine ülke, “en buhranlı zamandadır. En hayati andadır...” Sürenin uzatılmaması ülke çıkarlarına zarar verecektir. Üç kez uzatılan kanun, hiçbirinde Lâyiha Encümeni'ne gönderilmemiştir. Şimdi de aynı işlem yapılmıştır. Kanunun ikinci maddesinin kaldırılması güvensizlik anlamına gelecektir. Yetkiyi azaltmak, görevini iyi yapmadı demektir. İçte ve dışta nasıl etki yapacaktır?⁴⁷.

Ziya Hurşit Bey, teklifin Lâyiha Encümeni'ne gitmemesini ve gizli oturumu eleştirerek, “. . . Hafi celseye ait sözleri mebus aleni celsede de söyler ve katiyen menedilemez” der. Mehmet Şükrü Bey, ilk koşulların ve zorunluluğun ortadan kalktığını yeniler. Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı “tekalif-i harbiye, tekalif-i milliye” halkı zarara sokmuş, suiistimaller yapılmıştır. Başkumandanlığa hala gerek

46 a.g.e., s. 315-317.

47 a.g.e., s. 317-318.

vardır. Hiçbir ordu kumandansız olamazdı. Ancak, “Meclis artık zaruret karşısında ve muvakaten vermiş olduğu salahiyeti teşriiyeyi geri almalıdır... İkinci maddenin zarureti şimdi yoktur... İkinci madde kalırsa... Başkumandanlığın Meclise itimadı yok” anlamına gelecektir⁴⁸.

Muhittin Baha Bey’in konuşması eleştirilere yanıt şeklindedir. Herşeyi yapmaya muktedir bir adam olmadığını; bazı haklarını denetim hakkını yerine getirerek, kendisinden daha iyi idare edeceklere vereceğini söyler. “Milletin menfaatına vatanın emrettiği icabatı siyaset ve harbiyenin emrettiği hakkı vermektir”. Devredilen yetkilerin kötüye kullanıldığını Mecliste kimse söylememiştir. Yetkilerin eksiltilmesi, Başkumandan hakkında içte ve dışta tereddüt uyandıracak, kötü etki yapacaktır. Gizli oturumda söylenenlerin, açık oturumda söylenmesi de yanlış ve kötü etki yapardı. Gizli oturum çoğunluğun kararı idi. Kanun kabul edilmelidir⁴⁹.

Görüşme yeterlilik önergesinin onaylanmasıyla tamamlanır ve maddelere geçilir. Aynı kişilerin benzer gerekçelerle kanuna, özellikle de kanunun ikinci maddesine karşı oldukları görülür. Askeri giderleri inceleyememekten yakınan Salahattin Bey, orduda tasarruf yapılabileceğini, kanunun angaryayı reddetmesine rağmen angarya yaptırıldığından yakını. Başkumandanlık, ikinci madde kaldırılırsa, “bir zaruret halinde idame ettirilebilir” der. Şeref Bey “kanaati vicdaniyesini aleni celsede” bildireceğini, “...Bakalım benim sözümü kim menedecek (yaşa sesleri – alkış)” diyerek, herkesin düşüncesini söylemesini ister. Sonuçta, ölüm-kalım davasında ordunun Başkumandansız olamayacağını, dünyanın hiçbir yerinde ordu kumandanının yetkilerinin sınırlanamayacağını savunur. Orduya karışılmamalı, Başkumandanlık Kanunu bütünüyle kabul edilmelidir. Vasıf Bey (Sivas)’e göre, her orduda bir Başkumandan bulunmaktadır, ayrıca bir kanuna gerek yoktur. Fazla ve lüzumsuzdur. Kanundaki olağanüstülük ikinci maddededir. Büyük buhranlar geçiren Fransa, Rusya ve Alman ordusu için yeni yetkiler içeren Başkumandanlık gerekmemiştir. Meclisler yasama yetkilerini vermemişlerdir. “...Cepheye memur olan bir Başkumandan, ordunun gerideki ihtiyacatına kumandan değildir. Zaman bize gösterdi. Yedi aydan beri... işte hala kıpırdayamadık ve kıpırdayamayacağız (bravo sesleri, alkışlar). Bir temasımız da kalmadı, olamadı, olamayacak zannederim ki bunun so-

48 a.g.e., s. 319-320.

49 a.g.e., s. 320-321.

nu gelmez. İyi düşünelim, nadim olmayalım, fırsat elimizde iken selamete düşünelim. İkinci madde fazladır, kaldıralım” düşüncesini savunur⁵⁰.

Hüseyin Avni ve Ali Şükrü beylerin çözüm yolları biraz daha farklıdır. İlkine göre, sona eren kanun görüşülemez, ancak yeniden görüşülerek kabul edilmesi mümkün olabilirdi. Diğerine göre işe, Başkumandanlık gerekli idi. İkinci maddeden Sakarya Savaşından beri yararlanılmadığı söylendiğine göre maddeye gerek yoktu. Yetkileri almak da, güvensizlik anlamına geleceği için iyi etki yapmazdı. O halde, “. . .Başkumandan Paşa, mademki teşri yetkiyi bizzat kullanmıyor, buna lüzum yoktur, ben bunu size verdim desinler, bitsin...” önerisini getirir. “Çünkü, Başkumandan, Meclisin müttefikan itimadına haiz olmalıdır. Yoksa iş göremez... Çare budur” der⁵¹.

Kazım Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekaleti bütçesinin encümünde incelenip, Meclisce kabul edildiğini, Meclise karşı kendisinin sorumlu olduğunu, bütçeye Başkumandanın müdahalesinin olmadığını söyler⁵². Fevzi Paşa, kuvvetli olmak için kanunun bütünüyle kabulü istediğini yeniler. İş, kuvvetleri birleştirmek olan Başkumandanlığın zaafa uğratılmaması gerekmektedir⁵³.

Bu arada, Salâhattin Bey, bir önerge olduğunu; ikinci maddenin kaldırılmasının oylanmasını isterken, Hüseyin Avni Bey, “. . .kuvvet Başkumandanlık Kanunu’nda değildir, milletin azim ve imanında, süngüsündedir...” diyerek muhalefetini sürdürür. Fevzi Paşa’yı Harbiye-i Umumiye Reisi yaparak ordunun başına koymuşlar, düşmana cevap vermesini istemişlerdir. “Başkumandanlık Kanunu ile vay halimize” idi. Vasıf Bey’de aynı doğrultuda konuşarak, Başkumandanlığın yerine, Erkan-i Harbiye-i Umumiye’yi ön plana çıkarma çabalarına girişir⁵⁴.

Görüşme yeterli görülerek oylamaya geçilir. Birinci madde kabul edilir. Salâhattin Bey ve 15 arkadaşının, ikinci maddenin kaldırılmasına ilişkin teklifleri okunarak oylanır. Oylamaya katılan 176 üyenin; 91’i ret, 73’ü kabul, 12 ’si çekimser oy kullanır. Teklif

50 a.g.e., s. 323-326.

51 a.g.e., s. 325, 327.

52 a.g.e., s. 324.

53 a.g.e., s. 327.; Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığının BMM adına yaptığı görev hakkında bkz. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1923-29 Ekim 1923), C IV, 1. ks., Genkur. Basımevi, Ankara, 1984,

54 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III, s. 327-328.

reddedilir. Kanun, ikinci maddeden başlayarak önce tek tek, sonra bütünüyle oylanır, çoğunluk yoktur sesleri arasında kabul edilir. "Aleni celseye" geçilir⁵⁵.

Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kanun teklifi tekrar okunur. Söz alan Hüseyin Avni Bey, gizli oturumda söylediklerini biraz daha yumuşatarak, Mustafa Kemal Paşa'nın görevini başarıyla yerine getirdiğini söyleyerek artık kanuna gerek kalmadığını savunur. Kanunun her gündeme gelişinde aynı şeylerin söylenmesi tepkiyle karşılanır ve yeterlilik önergesi üzerine oylamaya geçilir. Oy pusulaları toplanmaya başlandığında, muhalefetten yeni bir önerge gelir. Sonuçta, Mecliste görüşme çoğunluğu olmadığından oturum, Cumartesi günü toplanmak üzere tatil edilir⁵⁶. Böylece kanunun yürürlüğe girmesi engellenir.

6 Mayıs Cumartesi günü, Hüseyin Avni Bey'in itirazına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine gizli oturuma geçilmesi kabul edilir. Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılmasına ilişkin görüşmelere rahatsızlığı nedeniyle katılmadığını, ancak öğrendiğini ve söylenenlerin hepsini gözden geçirdiğini, verilen oyları bile incelediğini belirterek söze başlar. Kanunun ilk çıkışını ve bunu izleyen aşamaları anlatır. Başlangıçtan sonuna kadar, "... bu kanunun lüzumsuzluğundan yada tadil lüzumundan bahseden ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden müsteki" olan kişiler vardır. Söylenenleri tek tek, iddia sahiplerinin isimlerini vererek cevaplandırarak

55 a.g.e., s. 329. Salâhattin Bey ve arkadaşlarının teklifi: "Temdidi teklif olunan Başkumandanlık Kanunu'nun 2. maddesinin idamesi Meclisi Âlinin salâhiyeti teşriyesini tahdit ve tenkis etmekte olduğundan bu maddenin lağvını ve lağvı hususunun tayini esami ile reye vaz'ını teklif eyleriz". s. 330.

56 Zabıt Ceridesi, C 19, İ: 39 (4.5.1922), s. 520-522; Ayrıca bkz. Söylev ,C I) s. 478-485; Hakimiyet-i Milliye, "Mecliste: Başkumandanlık" (5.5.1922), s. 2. Konu, diğer uzatma haberlerinin aksine ikinci sayfada, önemsiz bir habermiş gibi verilir Gizli oturumda görüşülüp kabul edilmiş, açık oturumda oya sunulduğunda, Meclis'te çoğunluk kalmadığından Cumartesi tekrar görüşülmek üzere çalışmalarına ara vermiştir; Tansel, a.g.e., s. 118 Başkumandanlık yetkilerine oturumda bulunan 72 milletvekilinin karşı olduğunu belirtir. Oylamaya 170 milletvekilinin katılmış; 114 olumlu, 6 red, 23 çekimser oy kullanılmıştır. Mecliste bulunan 27 milletvekili oylamaya girmemek suretiyle, "Nisâb-ı müzakerenin te'sisine ve inta-cı muameleye mâni" oldular.; Tansel, a.g.e., s. 119-120. Sonuç, istifaları gündeme getirmiştir.;TBMM. Gizli Celse Zabıtları, C III. s. 353 (6.5.1922) Ragıp Bey (Kütahya) Çoğunluk varken oy belirtilmemesi eğiliminin Meclisi uçuruma sürükleyeceğini söyler.

tır. "...lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın idamesi tarafları..." değildir⁵⁷.

"Hakkın gaspı" iddiasına karşılık; hiç kimseye beni Başkumandan yapın, bu yetkileri bana verin demediğini, bütün Meclisin, "Başkumandan olacaksınız", bazılarının, "başka çare yoktur" demeleri üzerine görevi kabul ettiğini, "Meclisi Âlinin tamamen, kısmen, cüzen salâhiyetini gaspedeyim" düşüncesinin hiçbir zaman aklına gelmediğini söyler⁵⁸. Böyle birşey sözkonusu değildir. Doğru sesleri arasında, milletvekillerinin olağanüstü yetkilerle seçilmesine ve bütün ülkenin yazgısına el koyacak bir nitelik kazanmasına en çok kendisinin çalıştığını ifade eder. Bunu başarmak için, pek çok arkadaşı ile fikir mücadelesi yapmış, bütün yaşamını, bütün şeref ve onurunu tehlikeye atmıştır. "Binaenaleyh bu benim eserimdir. Ben herkes gibi eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle görevliyim...". Salih Efendi hiç olmazsa beni de kendisi kadar bu Meclisin haklarıyla ilgili saysın cevabını verir.

Mehmet Şükrü Bey, gizli celse ile gerçeğin gizlenmek istendiğini ima etmiştir." "...Bu meclis alelade bir meclisi teşriî değildir, bir Meclis-i Mebusan değildir. Yürütmeye de haiz bir hükümet vardır". Hükümetin bütün kararlarını açıkladığı dünyanın neresinde görülmüştür? Bazı görüşler, kararlar vardır ki, bunları hemen millete söylemek, dünyaya ilan etmek uygun olmazdı. Başkumandanlık Kanunu da, ordu üzerinde ve özellikle düşman üzerindeki hükmü, nüfuzu açısından önemli görülmek ve gizli oturumda görüşülmek gerekirdi;

"...bir dava takip eden, bir ihtilâl yapan, bir inkılâp geçiren bu millet düşman karşısındaki ordulara Başkumandan tayin ederken, düşmanlara karşı bizim Başkumandan yapar, yapamaz, yaptı, yapamadı diye münakaşa eder.

57 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III, s. 334-354 (6.5.1922); ayrıca bkz. Söylev, C II, s. 478-485; Özalp, a.g.e., s. 231. 4 Mayıs günü Meclis'te gelişen olaylar Fevzi Paşa, Rauf Bey ve Kazım Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya anlatılmış, Meclis tutanakları verilmiştir. Kanun uzatılmadığı için ordu kumandansız kalmıştır. Durum ordu kumandanlarına yazılır. İstifa etme konusu gündeme gelir. Ancak sonuçta, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis görüşmelerine katılması ve uzatma istemesi uygun görülür. Muhalefet biraz daha uzaklaşmış, görüşmeler dışarı sızmış, orduda yalan yanlış görüşlere yol açmıştır. Fransız Miralay Mougin, hergün Meclise gelip, muhalif milletvekilleri ile görüşmekte, durumla yakından ilgilenmektedir.

58 Bkz. Söylev, C II, s. 447-448. Mustafa Kemal Paşa, kendisini ordunun başına geçirmek isteyenlerin düşünce ve amaçlarını ikiye ayırır. Komutanlığı, şimdilik üstüne almasında sakınca görenlerin düşüncelerini aktarır.

Sakıncaları olmaması için gizli celsede münakaşa tercih edilmelidir. Mamafih bizim Meclisimiz, dünyanın en demokrat bir Meclisidir. Bütün tenkitler yapılsın. Görülen sakıncalar ifade edilsin. Aleni celse talep etmek demek, arkadaşları bu serbesti vicdandan, fikirden ve hürriyetten menetmek” demektir.

Yoksa, söylenecek sözlerin, yapılacak eleştirilerin millettten gizlenmesi amacı güdülmemişti.. Yararlı olan yapılmıştı. Mecliste açıkca, Başkumandan’ın rahatsızlığından söz edilmesi bile sakıncalı idi.

“Komedya oynatmıyoruz... kapılmayacağız” diyen Mustafa Kemal, Başkumandanlığa gerek yoktur, olsa bile önceki kadar değildir sözlerini de, “ordunun yalnız inhilâline yardım eden kuvvetler” olarak değerlendirir.

“..Ben kanun neşretmedim. Başkumandanlar kanun neşretmezler. Emir verirler. Emirlerin tatbikatında suiistimal beyanındadırlar.. Fakat, emirlerimde suiistimal vardır demek caiz değildir...” Suiistimal edenleri cezalandırmak, hükümete ve sonuçta Meclise aittir. Herkes görevini yapmalıdır.

Temel olan ulustur. Ama, bireyler de vardır ve heyetler bütün ülkelerde işlerini bireylerle yapmaktadır. Ulus, bireylerden oluşmaktadır.

Saldıramayacağımızı söylemişler ve kendilerinin söyledikleri olmuştur. Oysa, saldırımayacak durumda olduğumuz, saldırının ertelenmesi gereği defalarca söylenmiş, gizli olarak ifade edilmiştir. Kararımız kesinlikle saldırmak ve düşmanı vatanımızdan atmaktır. “... İşte hala kıpırdayamadık ve kıpırdayamıyoruz” sözleri ve bunun alkışlarla karşılanmasından büyük üzüntü ve acı duymuştur. “Ordunun kıpırdamamasını, kıpırdayamayacağını açıklamak ve bunu açıklayacak olan insanların alkışlanmış olması çok gariptir. Bunu da burada gömelim. Kimse işitmesin” der. Ordumuz mükemmeldir, ancak yeterli değildir. Uğraşmaktadır. Ordunun başında bulunanlar, kendisinin orduya kumanda etmek mecburiyetinde olduğunu söylemektedir.

Siyaset yapılmasına, ne kendisi, ne de Başkumandanlık Kanunu engel değildir. Ki, “en büyük görevimiz topraklarımızda bulunan düşmanı tart etmektir. Bu milleti yaşatacak harptir. Başka çare yoktur. Bunun için bütün kudretimizi, kaynağımızı, varlığımızı orduya

vereceğiz ve harp yapacak güçte olduğumuzu dünyaya tanıtacağız ve ondan sonra insanca yaşamak mümkün olacaktır” (Doğru sesleri).

Askeri giderlerin incelenmesini Başkumandanlık hiçbir zaman yasaklanmamıştır. Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz endişesini herkesten çok duymaktadır. “Paramız nedir? Ne yapabiliriz.. biz ordumuzun mevcudiyetini mevcut paramızla mukayese edemeyiz Paramız vardır ordu yaparız, paramız bitti, ordu inhilâl etti... böyle bir mesele yoktur”.

Kanunun ülkede angaryayı yasakladığı doğrudur. “Fakat tehlike bize herşeyi meşru gösteriyor. Ordunun ihtiyacı millete angarya yaptırılmayı gerektiriyorsa bunu da yapacağız, en doğru kanun da bu olacaktır”.

Devletler, değişik şekillerdeki hükümetlerle yönetilmektedir. Başlarında imparatorlar, krallar, çarlar, padişahlar, cumhurbaşkanları vardır. Bizim hükümetimiz bugün hiçbirine benzemeyen bir şekildedir. Olayların zoru ile meydana gelmiştir. Her devletin şekline göre, Başkumandan bunlardan biridir. Meclisi olanlarda Meclis, yalnız “sıfat-ı teşriyyeye haiz”dir. “İsimlerini saydığımız adamlar da, en büyük kuvvet, en büyük kuvvet-i icraiye ve salâhiyet ihraz eden, işgal eden insanlardır.” Başkumandanlık bunların uhdesindedir.. Başkumandanlar barış zamanında faaliyette bulunmazlar, ülke mevcut kanunlar dairesinde, ülke ileri gelenlerinin sorumlulukları altında yönetilirdi. Savaş ilan edildiği zaman, Çar, padişah bizzat kumandayı alır veya başka birini vekil tayin eder, “Hükümdarın iradesi ile tayin olunur”du. “Binaenaleyh, Başkumandanlığın mevcudiyeti hakkında kanun yoktur dediğimiz zaman işte bu irade-i hükümdari, çari, varit olabilir. Eğer, o kişiyi tayin eden bir Meclis olsa idi, o Meclisin ifadesine kanun derlerdi”. Fakat şimdiye kadar dünyada böyle birşey olmamıştır. “Baskumandanların... vezaifi tayin olunmamışsa gayri muayyen olduğu içindir...” Askerlik ilmi Başkumandanlığın yetkilerini tayin etmezdi. Mevcut kanunlarda böyle birşey yoktur, gerek te yoktur.. Bizim şeklimizde ise, “Baskumandanlık sıfatı ve salâhiyeti Meclis-i Âilnizin şahsiyeti maneviyesinde mefhumdur... Meclis bir Başkumandan tayin etmiş ise onun ifadesi kanundur. O halde kanun vardır...”. Bilmiyorum, gerek yoktur demesine rağmen, Başkumandanlık hakkında bir kanun çıkarmak gereğini milletvekilleri ileri sürmüştür. “Hayır olmaz, kanun yapacağız., Meclis tayin edecektir” denmiştir:

“...Milletlerde herhangi bir adam Başkumandanlığı almışsa, o bunu kendiliğinden almışsa ve onun hakkında bir

kanun yoksa onun adına “diktatör” derler. Yetkiyi Meclis vermişse, yetkisi geniş olsun, sınırlı olsun o görevi kendisi yapmamıştır. O görevi veren Meclis yaptırtmıştır. Binaenaleyh, Meclisin tevdi etmesi kanundur”.

Cepheye egemen olmak zorunda olan bir Başkumandan, cephe gerisindeki ihtiyaçlara, askeri birliklere de kumanda etmek durumundadır. Kumandan yapar denilince, oraya gidip kumandanlık yapar demek değildir; “Yaptırır demektir ve yaptırılır. Gözlerinizi göremezsiniz, akıl ve ferasetinizle göreceksiniz”.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti, Başkumandanlığın bakış açısına göre hareket etmek zorundadır. “Ordusunun iagesini, ilbasını, teslihinini, ihzaratını düşünen ve ordulara kumanda eden insanın noktai nazarına göre hareket eden bir vekalettir...”

Bu açıklamalardan sonra, düşünüp karar vermenin Meclise düştüğünü belirten Mustafa Kemal Paşa, sorunun bundan ibaret olmadığını, bazı gerçekleri gözler önüne sermek zorunda olduğunu söyler:

Meclisin, Başkumandanlığın gerekliliğine inandığına kuşku yoktur. Ancak, muhaliflerin hiçbir temele dayanmayan davranışları, duygusallığın verdiği heyecanla herşeyi unutturabilecek bir sorundur. Bunun sonucu ne oluyordu? Başkumandanlık bir veya iki gün ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor, eğer kumanda ediyorsa, kanunsuz kumanda ediyordu. Görevinin bittiğini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bildirmiş, Riyaset Reisi Paşa, kendisinin görevinin de bittiğini söylemiştir. “Ordu kumandasız mı kalacak, ne olacak? Binaenaleyh, bırakmam ve bırakmayacağım.”

Kendisini iki gündenberi, kanuna aykırı Başkumandanlık yapmaya sevkeden muhalefetin ortaya çıkması, yalnız Başkumandanlık meselesinde değildi. O tesadüf etmişti. Başka bir şey tesadüf etseydi, zannınca aynı şey olacaktı. Uzun zamandanberi herhangi bir bakanlık için aday gösteremiyordu. 70 çekimser neden ileri geliyordu? “...Mebusların birinci görevi, öncelikle oyunu belirlemektir... Olumsuz veriniz. Kimden çekiniyorsunuz? .. Netice lazımdır. Bir memleket, bir ordu, bir millet duramaz, tereddüt içinde duramaz. Şu veya bu diye oy göstermek lazımdır”. Böyle giderse, “... Hükümet idare edilemez., ordu sevk edilemez, atâlete mahkum olur”du⁵⁹.

59 Muhalefetin sayısı hk. bkz. Belen, a.g.e., s. 387. Söylev, C. II, s. 486 vd.

“... Biz kanun adamıyız, biz herkesi ve herşeyi kanuna itaatlı kılacağız. Herkesten önce kendimiz kanunsever olmalıyız”. Ben verdiğiniz yetkiyi kullanıyorum. “Siz o kanuna karşı, o kânunu tanımıyorsunuz...”. O halde bana güveniniz yok demektir, ki “o da caiz değildi”. Yapılması gereken, ya öncelikle kendisinin düşürülmesi ve yerine bir başka kişinin gelmesi veya kanunun yürürlükten kaldırılması idi. “Hiç olmazsa bir satır, mülğadır, ilga olmuştur” denilmeliydi. “... Ya itimat vardır, veyahut yoktur”. Yapılan, “Hükümeti atâlete mahkûm etmek(tir)... Bu keşmekeşe, bu anarşiye behemahal son vermek lazımdır, böyle yürüyemeyiz” diyen Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı öncesinden daha tehlikeli bir zamanda bulunduğundan emin olunmasını isteyerek, düşüncünüz tavsiyesinde bulunur. “...Başkumandanlığın muhafazası ve idamesi o kadar lüzumlu... bırakamam demiştim. Yani, Meclis-i Âliniz lüzumu behemahal anlamıştır ve bana bıraktırmaz” der.

Fevzi Paşa, açıklamalarda bulunarak, Başkumandanlığın orduda, içte ve dışta yapacağı etki nedeniyle muhalefete tahammül edemeyeceğini, Başkumandan çekilir çekilmez, kendisinin de çekilmek zorunda olduğunu belirtir. Hayati bir konuda parlamento oyunu yapılmamalıdır. Gizli oturumda herşey olabilirdi. Ancak, açık oturumlarda kuvvetli görünmek gerekiyordu.⁶⁰

Daha önce, kanun ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine konuşanlar bu kez, söz isteyerek, ortada bir anlaşmazlığın olmadığını, sözlerinin tutanaklara yanlış geçtiğini belirtirler. Karşılıklı yumuşama ortamı yaratıldığı görülür. “...Paşa'nın fedakarlığını bilmeyen yoktur... şüphe ile geldiğimiz günlerin semeresini görerek imanımız arttı... Paşa'yı biz yaşatacağız... düşürmek isteyenlerden değiliz... ölürse Yunanlı sevinir...”, “Meseleyi kısa keselim...”, “...Başkumandan emniyetle işine gitsin... ortada bir ihtilafımız yoktur...”, “...Herkesin kalbine nüfus etsinler... ademi itimat yoktur”, muhalif oy verenler aydınlatılmalıdır biçiminde sözler söylerler. İkinci maddeye hala kuşkuyla bakmaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa'ya güvensizlikleri kesinlikle söz konusu değildir⁶¹.

İkinci madde hakkındaki kuşkulara karşı, Mustafa Kemal Paşa tekrar açıklama yapar: “Bu kanun dışı bir durum değildir ve Meclis tüm yasama yetkisini Başkumandana devretmiş değildir. Sırf orduyu takviye etmek için”dir. Meclis, isterse kanunu reddedebilirdi. Meclis,

60 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III, s. 342.

61 a.g.e., s. 343-347.

ordunun güçlenmesi için yetkiyi düzenleme gücüne sahipti. "...Menba kendisindedir. Verdiyse kendisi kanunla vermiştir. "Meclis tüm yetkilerini bir üç beş adama verebilirdi. Buna ilişkin 1916 yılında, Fransa ve İngiltere'den örnekler vardı. Vatanı kurtarmak, savaşta iyi sonuç almak için gerekli idi. Koşullar, ihtiyaçların zaman yitirmeye elverişli olmadığını gösteriyordu.

Açık oturuma geçilmesi teklifi, Hüseyin Avni Bey'in, "Aleni celsenin neşredilmesi" teklifi ile birleştirilerek oylanır. Meclisin açık oturumunda oylanan kanun; 11 ret, 15 çekimsere karşılık 177 oy ile kabul edilir⁶².

20 Temmuz 1922 günü, Dr. Refik ve Operatör Emin beyler, Başkumandanlığı zorunlu kılan nedenlerin devam ettiği gerekçesi ile, Başkumandanlık Kanunu'nun, 5 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasını teklif ederler. Kanun tasarısı görüşülmeksizin oylanır ve kabul edilir⁶³. Söz alan Mustafa Kemal Paşa, geçirilen en buhranlı günlerde Meclisin, savaş durumunun gerektirdiği kesin ve ciddi önlemleri alırken, Başkumandanlık Kanunu'nu çıkardığını ve özel bir madde ile milli irade ve kendi iradesinin önemli bir kısmını kendisine vererek, "istihsali zafere memur" olduğunu belirtir. Bu isabetli karar ve güven sonucu bugün, ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir önlemi gerektirmeyecek, milli amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek aşamaya ulaşmıştır. Bu nedenle artık, böyle bir yetkiyi sürdürmeye gerek ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindedir. "Hakimiyeti milliyenin bilâkaydüşart millette... Başkumandanlık sıfat ve salâhiyeti doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizin şahsiyeti maneviyesinde mündemiştir" Bu makam olsa olsa, Misak-ı Milli'nin özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar sürerdi. Mutlu sona ulaşacağımıza kuşku yoktu. O gün İzmir, Bursa, İstanbul ve Trakya anayurda katılmış olacaktı. Ayrıca, milletin bağında, özgür bir birey olmak kadar büyük bir mutluluk dünyada olamazdı. Gerçekleri bilen, gönlünde ve özünde manevi ve kutsal tatlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamın hiçbir değeri yoktu⁶⁴.

62 Kanuna kabul , ret, çekimsere oy verenler bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, İ: 40, (6.5.1922), s. 529-530.

63 TBMM Zabıt Ceridesi, C I, İ:77, (20.7.1922) Ankara, 1959., s. 430.

64 a.g.e. s. 430-431; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.V. s. 23-24.; Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Yüce Yayınları, İstanbul, 1990, s. 1104; İsmail Habib, "Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler" Cumhuriyet (6 Ocak 1939). Mustafa Kemal, gücünü Başkumandanlıktan almadığını belirtir. "Yaşasın Başkumandan! ne demektir? Neden Mustafa Kemal! demiyorsun da Başkumandan diyorsun.

Ali Rıza Bey (İstanbul), son gelişmeyi değerlendirerek, yasama yetkisine gerek kalmadığını belirten Mustafa Kemal Paşa'nın millete ve Meclise büyüklüğünü gösterdiğini söyler. Asıl sorun, Başkumandanlığın ordumuz için bir ihtiyaç, bir askeri zorunluluk olmasıdır. Milli amaca ulaşmak için, Paşa, ordunun başına geçmeli ve Başkumandanlık zaman ile sınırlandırılmamalıdır. Zaman, "doğrudan doğruya zaferi nihainin istihsaline bağlı" olmalıdır. Ve buna uygun kanun teklifini sunar⁶⁵:

“1- Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazıyede yeğane kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriiyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyeti mâneviyesi Başkumandanlığa haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkumandanlık vazifei milliyesine muvakkaten kendi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini memur etmiştir.

2- Meclis lüzum gördüğü takdirde bu sıfat ve selâhiyeti ref' eder.

3- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

4- İşbu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

Durak Bey (Erzurum) biraz farklı düşünmektedir: Henüz fiiliyata girmemiştik. Mustafa Kemal Paşa bu işe nasıl başlamışsa, sonuca götürmeli ve Meclise öyle teslim etmeli idi. "... Yarın bir aksi zuhur ederse o zaman kim mesul olacak? Yarın kalkacak diyecektir ki; ... şunu yaptım, bunu yaptım, nihai zafere vasıl olacaktım fakat elimden salâhiyeti aldınız. Siz yaptınız, siz ettiniz diyecektir... Başkumandanlık, zafer sağlanana dek alınmamalıdır (alan yok sesleri)"⁶⁶. Teklifi, kanunun ilk şekli ile kabul edilmesidir. Sonuçta, Ali Rıza Bey'in önergesi kabul edilir, Mustafa Kemal Paşa, ikinci madde ile sahip olduğu yetkilerden vazgeçmiş, Başkumandanlık Kanunun'daki zaman sınırlaması kalkmıştır.

Görüldüğü üzere Başkumandanlık Kanunu, Yunan saldırısı sonucu, ülkenin büyük tehlike altında bulunduğu; herşeyin bittiği dü-

65 TBMM Zabıt Ceridesi, a.g.e., s. 435.

66 a.g.e., s. 435; , Hakimiyet-i Milliye, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Amal-ı Milliyenin Tahakkukuna Kadar Başkumandan", s. 1.; Söylev C II, s.485; Aydemir, a.g.e. C. III, s. 571 vd. Özalp., a.g.e., s. 230-231. 20 Temmuz öncesi gelişmeler için.

şüncesinin güçlenip yaygınlaştığı; ordunun ihtiyaçlarının hemen karşılanması, güçlendirilmesi, daha iyi sevk ve idare edilebilmesi için hızlı karar verilip uygulanması zorunluluğunun ortaya çıktığı ve Meclisçe, Mustafa Kemal Paşa'dan başka bir çözüm görülmediği bir zamanda gündeme gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya güven esasına dayanan kanun, tüm eleştirilere karşın, ülkenin kurtarılması hedefine hizmet etmiş, amacına ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kanunun verdiği yetkiyi bir amaç olarak değil, araç olarak kullanması, muhalefetin eleştirilerini boşa çıkarmakta, temelsiz kılmaktadır. Üstelik, "milli egemenlik" ve "milli irade'ye" dayandırılan tartışma, öneri ve eleştirilerinde samimi olmadıkları; amaçlarının, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için engel gördükleri Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratmak, dışlamak, çalışamaz duruma getirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Başkumandanlık tartışması, dolaylı yoldan da olsa, 20 Temmuz 1922'den sonra da devam etmiştir. Önce, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi konularda anlaşma devletleri ile ilişki kuramayacağı, sonra da askerlik görevinin sona ermiş olduğu düşüncesini, işlerin Bakanlar Kurulu'nca yürütülmesi gereğini ileri sürerek savunmuşlar; gücünü etkinliğini kırmak istemişlerdir. Bu girişimleri boşa çıkarılınca eylemlerini, Mustafa Kemal Paşa'yı vatandaşlık haklarından yoksun etmeyi hedefleyen girişime kadar götüreceklerdir⁶⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar Başkumandanlık ünvanını kullandığı görülür. Kanunun kaldırıldığı hakkında bir karar yoktur. Ancak, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile kendiliğinden son bulduğu kabul edilmelidir.

67 Bkz. Söylev, C II, s. 486, 529; TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III) s. 787-791, 795-800 (18.9.1922) ve s. 833, 836 (27.9.1922).